

Het gedeelde leven¹

Hoe verhouden het religieus-humanisme en het apostolische gedachtegoed zich tot elkaar? Deze vraag stelde Peter Leeftang aan eerstverantwoordelijk voorganger van het Apostolisch Genootschap Marten van der Wal. Dit artikel is een bewerking van een lezing in het seminar Religieus Humanisme die hij op 21 november 2025 over deze vraag gaf bij het Centrum voor Religieus Humanisme in Baarn.

door Marten van der Wal

Ik vond het een mooie vraag, maar ook een die zich niet zo heel gemakkelijk laat beantwoorden. Ik ben geen Hans Alma² of Jos de Wit die het prachtige boek *Bosbeekje of brede rivier* schreef. Maar ik voel mij als eerstverantwoordelijk voorganger van het Apostolisch Genootschap wel geïnspireerd door beide stromingen.

Als 'geboren en getogen' apostolische jongen kwam het apostolische gedachtegoed voor mij natuurlijk als eerste. Sterker nog (en daar moet ik nu eigenlijk ook wel om lachen): ik dacht dat we het allemaal helemaal zelf hadden uitgevonden! Ik leerde in mijn jeugd jaren belangrijke, apostolische inzichten:

- ik moet het zelf doen ('zelf een lichtje zijn', zong ik vroeger) - 'Nooit alleen, wel zelf'
- het leven is 'meer dan het consumeren van aardappelen' - een zin die ik als 14-jarige jongen hoorde.
- ik moet zelf goed blijven nadenken
- het gaat altijd om de liefde

Nu ik deze jeugdige inzichten op een rijtje zie staan, realiseer ik me dat er toen al heel veel vrijzinnige, religieuze en humanistische waarden in mijn rugzakje zijn gestopt en ook beelden over wat 'het goede leven' zou kunnen zijn. Veel later hoorde ik over Erasmus, Coornhert, Spinoza en de geschiedenis van het religieus humanistische denken. Dat was toen we ons genootschap in 2015 religieus-humanistisch gingen noemen.

En eigenlijk is het pas sinds een paar jaar dat het echt *bij mij* en *in mij* is gaan leven. De cursus religieus-humanisme deed haar intrede in het genootschap, samen met Hans Alma en Jos de Wit hebben we in 2024 met de kring van districtsvoorgangers een tweedaagse verdiepingscursus religieus-humanisme gedaan en met de kring

² Hoogleraar geestelijke zorg en religieus humanistische zingeving aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam, mede namens het Apostolisch Genootschap.

hebben we ook het boek van Jos de Wit hoofdstuk voor hoofdstuk met elkaar gelezen en op de hand genomen. Toen is het echt gaan leven. Ik ging zien dat sommige ideeën, waarvan ik aannam dat die apostolisch waren, óók of vooral hun oorsprong hebben in een breder perspectief bij religieus-humanistische denkers.

In 2024 schreef ik er een weekbrief ³over en ik vergeet nooit meer de ogen van mijn oudste twee kinderen, toen ik de eerste versie van de weekbrief aan ze voorlas en over Erasmus, Coornhert, Spinoza vertelde. Deze namen hadden ze tijdens de filosofieles op school ook gehoord! En hún Apostolisch Genootschap was geworteld in wat deze mannen hadden bedacht?! De twinkel in hun ogen zal ik niet snel vergeten. En ik vind het ook heel stevig voelen: het besef dat er al eeuwen geleden mensen zijn geweest waar ik mij nu mee verwant voel. Hierdoor ervaar ik mijn apostolisch zijn als nog breder en steviger.

Ik vind het een ontroerend idee dat er eeuwen geleden, soms in een christelijke en soms ook in een joodse bedding, mensen waren, vrije denkers, die de basis vormden van het humanistische en het religieus-humanistische denken: Erasmus, Coornhert, Spinoza en nog vele anderen die eerder of later leefden. Zij legden de nadruk op de menselijke autonomie en de natuurverbondenheid. Zij dachten ondogmatisch, vrijzinnig. Ze vonden het belangrijk dat mensen zelf nadachten en zelf bepaalden wat ze geloofden. Ze hadden heel nieuwe ideeën over God en de natuur. Op hun ideeën werd in latere eeuwen weer voortgebouwd door andere denkers en filosofen.

Zoals ik het ook zo'n mooi, ontroerend, idee vind dat in Engeland, rond 1830, de bron ligt van wat nu het Apostolisch Genootschap is. Er waren toen mensen die naar hervorming in de kerk streefden. Via Duitsland kwam deze beweging in 1863, met apostel Schwarz, naar Nederland. Om vanaf 1951 door te gaan als Apostolisch Genootschap. Vanuit die, van oorsprong christelijke, bedding werd, in de loop der jaren, ons gedachtegoed humanistischer. Maar het religieuze gevoel bleef, omdat we gemeenschappen hadden, door onze rituelen en liturgie, door onze liederen.

En nu, in de laatste decennia, in de laatste jaren, komen deze twee stromen - de apostolische en de religieus-humanistische - in ons genootschap, in een organische ontwikkeling, steeds meer samen. Als rivieren met verschillende bronnen, die door het land, door de tijd, hun weg zoeken. Vertakkingen krijgen en ook soms samen verder stromen.

Dan is het lastig om te zeggen: dit water hier komt uit deze bron en dat water daar uit een andere. Beide stromingen zijn in het huidige genootschap inmiddels zo verweven - vooral rond thema's als verbondenheid, zingeving en sociale rechtvaardigheid - dat het onderscheid ook vervaagt. Een organisch proces en een

³ Een brief die op een zondag het thema is in alle erediensten van het Apostolisch Genootschap.

complexe verhouding waar misschien nog eens iemand bij Hans Alma op kan promoveren.

De titel van dit artikel is 'Het gedeelde leven'. Deze titel overstijgt misschien het onderscheid! Want het concept van verbondenheid, van deel zijn van een groter geheel, is immers een kernthema in beide tradities. In de apostolische traditie spreekt men van 'het gedeelde leven' als mystieke verbondenheid met het goddelijke en met elkaar. In het religieus humanisme gaat het om de erkenning dat we met alle leven verbonden zijn en dat we ons daarom verantwoordelijk weten voor elkaar en de aarde.

Aan de hand van enkele citaten uit de weekbrieven van afgelopen zomer deel ik graag mijn gedachten. Deze weekbrieven zijn geschreven door de districtsvoorgangers. Zij hebben ook meegedacht over de vraag die ik centraal wil stellen: waar herkennen we in deze apostolische weekbrieven het religieus humanistische?

Bij elk citaat waar we het religieus-humanistische gedachtegoed herkennen noem ik ook een denker die we met dit citaat kunnen verbinden. En ik beperk me daarbij bewust om praktische redenen vooral tot Erasmus, Coornhert en Spinoza, terwijl ik me realiseer dat ik evengoed andere denkers had kunnen noemen.

Desiderius Erasmus (1466/69–1536)

Erasmus was een rooms-katholiek priester, theoloog én humanist uit de Renaissance.

Dirck Volckertszoon Coornhert (1522–1590)

Coornhert was een alleskunner: geleerde, kunstenaar, schrijver en politiek actief.

Benedictus de Spinoza (1632–1677)

Spinoza was een filosoof uit de Gouden Eeuw en van joodse komaf. Hij beschreef God en natuur als één werkelijkheid.

Alle drie schreven ze om hun ideeën te verspreiden en alle drie waren ze voorstanders van zelf kritisch denken, van gewetensvrijheid en tolerantie.

Thema's

Als ik kijk naar alle citaten die uit de weekbrieven zijn gehaald, dan vallen mij vijf thema's op:

1. Zoeken en reflectie
2. Geloven én werken (transformatie)
3. Verantwoordelijkheid
4. Deel zijn van het geheel
5. Positief mensbeeld

1. Zoeken en reflectie

Uit de weekbrief nr. 24 van 2025⁴: *Misschien is dat de opdracht van deze tijd: te midden van alle ruis zoeken naar betekenis. Niet op zoek naar absolute zekerheden – want ‘If there was only certainty, and if there was no doubt, there would be no mystery, and therefore no need for faith.’*⁵ – maar juist in het mysterie durven leven. In het niet-weten, het zoeken, het luisteren.

Uit de weekbrief nr. 21 van 2025: *Hopelijk vinden we deze zomermaanden tijdens de reizen die we wellicht maken ook de tijd om stil te staan bij ons leven en te overdenken wat echt van waarde is en bijstelling behoeft.*

‘Misschien’ - dat vind ik zo’n mooi vrijzinnig woord! Voorzichtig, aftastend, zoekend: het zou zo kunnen zijn. En dan in het tweede citaat: ‘overdenken wat echt van waarde is en bijstelling behoeft.’ Prachtig! We mogen zoeken, reflecteren én bijstellen. In een van onze brochures over geestelijke zorg staat het mooi verwoord: “Religieus humanisme wordt gekenmerkt door een voortgaand zoeken, aansluitend bij een wereld die steeds in verandering is. In die zin is religieus humanisme eerder een *levensbeschouwen*, een werkwoord. Het is een proces dat geen einde kent en dat zich steeds laat voeden met nieuwe inzichten, of het hernemen van inzichten die verloren dreigen te gaan.” En dat ‘zoekende’ zie je dus ook praktisch in elke weekbrief terug. Gelukkig maar, anders durfde ik geen weekbrief meer te schrijven.

Paul Joor, een van onze districtsvoorgangers, schreef in zijn reactie: “Waarvoor doen we nou zo ons best om een mooie brief aan elkaar en onszelf te schrijven? Waar het ons (volgens mij) om gaat is om even te verstillen, te vertragen uit de snelheid van het leven, de tijd. Om even af te dalen naar je ziel, even te voelen hoe het daarmee gesteld is en waar jouw ziel je vertelt om naartoe te bewegen.” We nemen dus echt de tijd voor reflectie, zoeken, luisteren: het is een doel op zich. Geen middel tot het vinden van een ‘absolute zekerheid’, maar iets dat voor ons waarde in zichzelf heeft. Zo kunnen we blijven ‘leven in het mysterie’, met de onzekerheid én vrijheid die daarbij hoort.

Religieus-humanistische denkers

Voor mij is dit kenmerkend voor religieus-humanistisch denken. Dat zie je bij Erasmus en Spinoza ook terug: Erasmus vond dat geloof niet ging over het klakkeloos aannemen van wat de kerk zei, maar over een innerlijke zoektocht. Voor hem hoorde daar ook twijfel bij: wie twijfelt, denkt na. En wie nadenkt, kan groeien. Geloof is dus niet iets wat je bezit, maar iets waar je steeds weer opnieuw vorm aan geeft in je hart.

⁴ <https://www.apgen.nl/globalassets/documenten/weekbrieven/weekbrief-24/2524-weekbrief-2025-08-17.pdf>

⁵ Citaat van Robert Harris in zijn boek Conclave.

En ook Spinoza zou zeggen: laat alle vaste zekerheden los en vertrouw op je eigen inzicht. Voor hem was het kennen van God – of eigenlijk: het kennen van de Natuur, want voor Spinoza zijn die twee hetzelfde – een levenslang proces van begrijpen. Hij vond dat je pas werkelijk vrij wordt als je zelf durft na te denken en niet voetstoots aanneemt wat iemand je vertelt.

Apostolisch

Dat we reflecteren en bezinnen in een gemeenschap is misschien wel weer typisch apostolisch. Want hoe vrijzinnig en humanistisch ons gedachtegoed in de loop van de jaren ook is geworden, de gemeenschappen zijn gebleven.

2. Geloven én werken (transformatie naar gedrag)

Uit de weekbrief nr. 21 van 2025: *Apostel Paulus formuleerde de drie aanvullende waarden in zijn brief aan de Korintiërs: geloof, hoop en liefde. [...]. Dit zijn grote woorden die een grondhouding weerspiegelen die alleen maar van waarde is, als zij door mensen zoals u en ik in ons dagelijkse leven worden uitgedragen.*

“Dit is wat blijft: geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de grootste ervan is de liefde”. Liefde voor de schepping, voor jezelf en je naaste. Liefde die altijd tot uitdrukking moet worden gebracht.

Districtsvorganger Jan Zwart zegt vaak: “Apostolisch-zijn is bidden én werken.” Ook in onze grondslag staat: ‘geloven en werken’. Met dat ‘werken’ bedoelt Jan dat je geloof zich wel moet transformeren in gedrag. Onze grondhouding van liefde is alleen maar van waarde als we dit in ons dagelijks leven zichtbaar kunnen laten zijn.

En wat daarbij ontzettend belangrijk is. Ik citeer Jan: “We leggen elkaar geen maat op. Het is een proces waar we ons leven voor hebben gekregen. Morgen (na de dienst op zondag) is het maandag en zijn we ‘intentioneel apostolisch’. Gelukkig krijgen we steeds weer ‘een nieuwe kans’. Daarin bevestigen we telkens weer ons voornemen om een liefdevol mens te zijn, of opnieuw te worden.”

Religieus-humanistische denkers

Het gaat dus om ons *ethisch handelen in de wereld*. En dat is typisch humanistisch: het religieuze krijgt pas betekenis door praxis, door de praktijk. Erasmus was ook wars van grote woorden. Hij vond: het gaat er niet om dat je precies de juiste dogma’s aanhangt, maar dat je leeft zoals Christus dat bedoelde – in goedheid, mildheid, zorg voor de ander. Een goed mens zijn is voor hem belangrijker dan een goede gelovige zijn. Echte vroomheid zie je aan wat iemand dóet, niet aan wat iemand zegt te geloven.

Coornhert sloot daarbij aan. Een deugdzaam leven was voor hem geen opgelegd gebod, maar een oefening in menswording, in het leven van alledag. Hij zag geloof en gedrag niet als twee aparte dingen, maar als één proces van groei. Door te proberen rechtvaardig, mild en verstandig te handelen, vorm je je eigen ziel.

Apostolisch

En dan lezen we in de citaten ook nog over de liefde. Een liefde die apostel Paulus in de bijbel noemt, een van de bronnen die we in het Apostolisch Genootschap blijven gebruiken.

Dat de liefde of de Liefde met een hoofdletter zo centraal staat, is voor mij dan weer heel apostolisch. De apostelen Van Oosbree en L. Slok spraken bijvoorbeeld vaak over de 'liefdemacht Gods' of 'Macht der Liefde'. God als liefdemacht die zich pas kan manifesteren als de méns daar actief aan meewerkt. En ik moet natuurlijk, zeker deze dagen, denken aan apostel J.L. Slok die vorige week overleed en voor wie morgen de herdenking is. Toen hij apostel was werd de nieuwe doelstelling van het genootschap in de gewijzigde statuten zo verwoord: "Uitgaande van de verantwoordelijkheid van de mens voor een zorgvuldig beheer van Gods schepping en voortbouwend op de grondslag die Jezus van Nazareth met zijn woord en levenshouding heeft gelegd (...) mensen inspireren God te openbaren als liefdemacht."

In de statuten van het Apostolisch Genootschap uit 2011 vinden we daarnaast de verwoording die we nu nog gebruiken van de liefde als waarde: "met anderen in liefde te werken aan een menswaardige wereld."

Ook in het werk van filosoof Iris Murdoch, waar opiniemaker van het Apostolisch Genootschap Stephan Huijboom een proefschrift over aan het schrijven is, staat de filosofie van de liefde centraal. Zij schreef: "Leren liefhebben als in leren openstaan voor wat echt is, duurt een leven lang." De liefde in praktijk brengen is iets waar we met vallen en opstaan een heel leven mee bezig zijn en vooral ook: mee bezig mógen zijn!

Dus, apostel Riemers maar eens aanhalend: "het moet wel van het papier komen." Geloven én werken dus.

3. Verantwoordelijkheid

Uit de weekbrief nr. 20 van 2025: *Die dankbaarheid verandert iets in mij. Want wat je liefhebt, wil je koesteren. Vanuit verwondering groeit zorgzaamheid. Vanuit dankbaarheid ontstaat verantwoordelijkheid.*

Volgens mij is dit dus een heel religieus-humanistisch uitgangspunt: de mens, en alleen de mens zelf, is verantwoordelijk voor zijn of haar eigen gedrag. Dit komt ook praktisch in elke weekbrief terug. Wat doe jij? Welke verantwoordelijkheid neem jij voor je eigen gedrag? Elke dag, elk moment opnieuw is transformatie, verandering mogelijk.

Hier zien we een heel mooi trappetje hoe religieus kijken zich transformeert naar verantwoordelijkheid. Die overgang van religieuze verwondering naar ethische verantwoordelijkheid is de spil van het religieus humanisme.

Religieus-humanistische denkers

Erasmus geloofde sterk in de vrije wil: ieder mens heeft het vermogen om zelf te kiezen voor het goede. Niet uit angst voor straf, maar uit liefde voor wat juist is. Hij had een optimistisch mensbeeld: we zijn niet gedoemd tot slechtheid en we hebben altijd de mogelijkheid om anders te handelen. Voor hem was verantwoordelijkheid geen last, maar een teken van waardigheid. Juist omdat we vrij kunnen kiezen, kunnen we ook iets bijdragen aan een betere wereld.

Apostolisch

Wat me opvalt in deze quote is dat we er in ons genootschap, ook als het gaat over verantwoordelijkheid, met gevoel over spreken. Onze taal is een gevoeltaal. We willen elkaar raken in de kern van wie we zijn en op een ander niveau komen. Je ziet het aan de termen die in deze quote staan: liefhebben, koesteren, zorgzaamheid en dankbaarheid. We schrijven niet elke week een lézing – we schrijven een weekbrief vanuit ons hart. Vanuit de schrijver is er altijd een uitnodiging naar iedereen die de weekbrief leest of hoort: een uitnodiging zelf verantwoordelijkheid te nemen en er een eigen invulling aan te geven. We schrijven als open en vrijzinnige geloofsgemeenschap niets voor. Je moet het zelf doen.

4. Deel van het geheel zijn

En dan het thema dat in veel weekbrieven terugkomt en wat het apostolische gedachtegoed zo mooi met dat van het religieus-humanisme verbindt: “We beseffen dat alle leven een eindig deel is van een oneindig, ondeelbaar geheel.”⁶

Uit de weekbrief nr. 20 van 2025: Binnen ons religieus-humanistisch geloof spreken we over ‘het gedeelde leven’. Een leven waarin we niet los van elkaar bestaan, maar verweven zijn met elkaar, met wie na ons komen én met de aarde. We zijn geen toeschouwers, maar deelnemers. Geen heersers, maar hoeders. Geen losse individuen, maar schakels in een wonderlijke keten van leven.

Ik kijk uit het raam, zie het zachte licht door de bladeren vallen, hoor ergens een merel zingen en ineens is het er: die stille verwondering. Dat diepe besef dat ik deel mag zijn van iets ongelooflijk groots en wonderlijks. Van het leven zelf.

Religieus-humanistische denkers

Bij ‘deel uitmaken van het geheel’ denk ik natuurlijk gelijk aan Spinoza. Hij zag de wereld als één groot, samenhangend geheel. Alles wat bestaat – jij, ik, de bomen, de sterren – maakt deel uit van één en dezelfde werkelijkheid, die hij *God of Natuur* noemde. Niets staat los van elkaar. Als je dat werkelijk gaat inzien, zei hij, groeit er vanzelf een diepe liefde en eerbied voor het leven zelf.

⁶ Uit de Grondslag van het Apostolisch Genootschap

Apostolisch

Hier spreekt de verwondering over het leven. We raken er maar niet over uitgesproken. Voor het leven dat groots is, waar we deel van uit mogen maken. En dan die prachtige zin: "Soms voelt het leven groter dan wijzelf zijn." Daar zit het religieuze gevoel dat ons niet humanistisch, maar religieus-humanistisch maakt, dat ons ook apostolisch maakt.

En dat apostolische zit voor mij óók in het zien en waarderen van de kleine dingen. Daar nodigen we elkaar ook toe uit én daar ligt ook steeds weer een belangrijke uitdaging. Om met ogen van zorgzaamheid te kijken, oog te hebben voor schoonheid. Aandacht te hebben voor waar we zijn, present te zijn. En dat er dan zo ontzettend veel te zien is! En wanneer je het wonder van er te zijn echt van binnen voelt en dat dit niet los van jezelf staat..... tsja, dan gebeurt het.

Het wordt mooi bezongen in het kinderkoorlied: 'Dat ik besta...' ⁷

Dat ik besta...

Als ik 's avonds in het donker
naar de sterren sta te turen,
word ik altijd stil vanbinnen
en dat kan wel uren duren.
Is er leven rond die held're ster?
Tja, dat weet ik niet; 't is heel erg ver.

Wonderlijk hoe al die zonnen
'zomaar' aan de hemel prijken,
en ik sta me te verbazen
dat ik er ook naar kan kijken.
Stil en ook verrast denk ik dan: ja,
wat een wonder toch, dat ik besta!

5. Positief mensbeeld

Uit de weekbrief nr. 21 van 2025:

Geliefd mens,

Elk mens is een nieuw begin en heeft het in zich om iets aan het leven toe te voegen.

⁷ Kinderkoorlied: <https://www.apgen.nl/leden/muziekbieb/kinderkoorliederen/2.-dat-ik-besta/>

Apostolisch

Geliefd mens⁸ – hier begint elke weekbrief mee! En dat geloven we in het genootschap ook: we delen dezelfde oorsprong, want we bestaan allemaal uit sterrenstof. En het is geen status of oordeel, maar een erkenning van wat ieder mens ten diepste *is*: geboren uit het leven zelf, geworteld in de dezelfde bron, van onschatbare waarde. Daarom willen we anderen met liefde benaderen. We kunnen het elkaar niet vaak genoeg zeggen, denk ik. Zeker waar geliefdheid onzichtbaar is geworden of geschonden werd, is het goed om elkaar te herinneren aan wie we zijn, aan wie we altijd al waren. We hebben dus in het Apostolisch Genootschap een positief mensbeeld - zoals in deze quote staat: “elk mens is een nieuw begin”. Elke nieuwe generatie, elk nieuw mens kan iets toevoegen aan de schepping. En zoals ik eerder zei: ieder mens kan liefdevol zijn of dat opnieuw worden.

Religieus-humanistische denkers

Als we dan kijken wat de religieus-humanistische denkers hierover dachten, dan zien we dat Coornhert ook zo'n heel hoopvol beeld van de mens had. Hij zag de mens niet als zondig, maar als in wezen goed – met een innerlijk vermogen tot redelijkheid en liefde. Kwaad gedrag komt niet doordat de mens slecht is, maar het komt door onwetendheid. En daarom kun je door te leren en te oefenen steeds meer mens worden.

Erasmus dacht daar vergelijkbaar over. Ook hij vond dat ieder mens een beelddrager van God is, met de mogelijkheid om een beter mens te worden – niet door straf of angst, maar door oefening en opvoeding. Als mensen leren om na te denken en te reflecteren, dan groeit hun vermogen tot goedheid.

Tot slot

Een geliefd mens zijn, je als mens deel voelen van het grotere geheel, je verantwoordelijkheid nemen, niet alleen in de liefde geloven, maar het ook in je handelen tot uitdrukking brengen én steeds blijven reflecteren en zoeken: dat zijn voor mij heel religieus-humanistische thema's die in onze apostolische weekbrieven en daarmee apostolische cultuur naar voren kwamen.

Ik heb er heel veel plezier aan beleefd om met de vraag van Peter bezig te zijn. Ik merkte, dat als ik met dit brilletje op kijk, er zoveel meer te zien is. Of zoals Nanda⁹ het zo mooi zei in haar weekbrief nr. 33 van 3 november 2025 over genade: “Je bent een begenadigd mens als je deze bril steeds weer kunt vinden, de glazen ervan kunt oppoetsen en hem op kunt zetten.”

⁸ geliefd mens, zoals V. Ashkenazy schrijft in zijn boekje: “*geliefd is de mens omdat hij het vermogen heeft om liefde te hebben van het leven heeft meegekregen. En nog meer geliefd is de mens omdat hij daar weet van heeft!*” Door het leren kan de mens zich bewust worden van zijn opdracht om waarachtig mens te zijn.

⁹ Nanda Ziere, de andere eerstverantwoordelijke voorganger in het Apostolisch Genootschap.

Ik hoop dat dit ook gebeurt bij iedereen die dit leest. En dat we elkaar erover vertellen. Dat we met elkaar blijven 'levensbeschouwen', blijven overdenken wat voor ons, voor jou, voor mij, op dit moment van grote waarde is.

Over de auteur

Marten van der Wal is eerstverantwoordelijk voorganger van het Apostolisch Genootschap, een rol die hij deelt met Nanda Ziere. Samen staan ze opgesteld om het geloofsverhaal van het genootschap vorm en inhoud te geven. Je kunt een [interview](#) met hen lezen in magazine De Stroom.